

URTX

EL PLOM IBÈRIC ESCRIT DEL TOSSAL DEL MOR
(TÀRREGA, URGELL)

Joan Ferrer Jané i Ignasi Garcés Estallo

EL PLOM IBÈRIC ESCRIT DEL TOSSAL DEL MOR (TÀRREGA, URGELL)

Abstract

El presente trabajo culmina un proyecto dedicado al estudio de cuatro láminas de plomo con escritura ibérica procedentes del área ilergeta, que habían sido extraídas de forma irregular a principios de la década de los años 80 del pasado siglo y que acabaron en el Instituto de Estudios Ilerdenses. En 2005 se dio a conocer el plomo de Orlíols (Sant Esteve de Llitera), en 2009 los plomos 1 y 2 de Monteró (Camarasa) y ahora finalmente el plomo del Tossal del Mor (Tàrrega). Este texto es muy corto, sólo consta de cuatro segmentos, todos posiblemente antropónimos sin ningún morfo añadido. Des del punto de vista paleográfico, es significativo que por primera vez se documente un signo dual **ko** complejo en la zona ilergeta. Mientras que del léxico, cabe destacar que en uno de los antropónimos se documenta por primera vez con claridad en una inscripción ibérica el elemento **iber**. Independientemente de su significado, parece plausible su relación con el etnónimo o con el río con los que antiguos griegos y romanos identificaban a los íberos.

Paraules clau

Eschriftura ibèrica, llengua ibèrica, làmina de plom, ibers, ilergets.

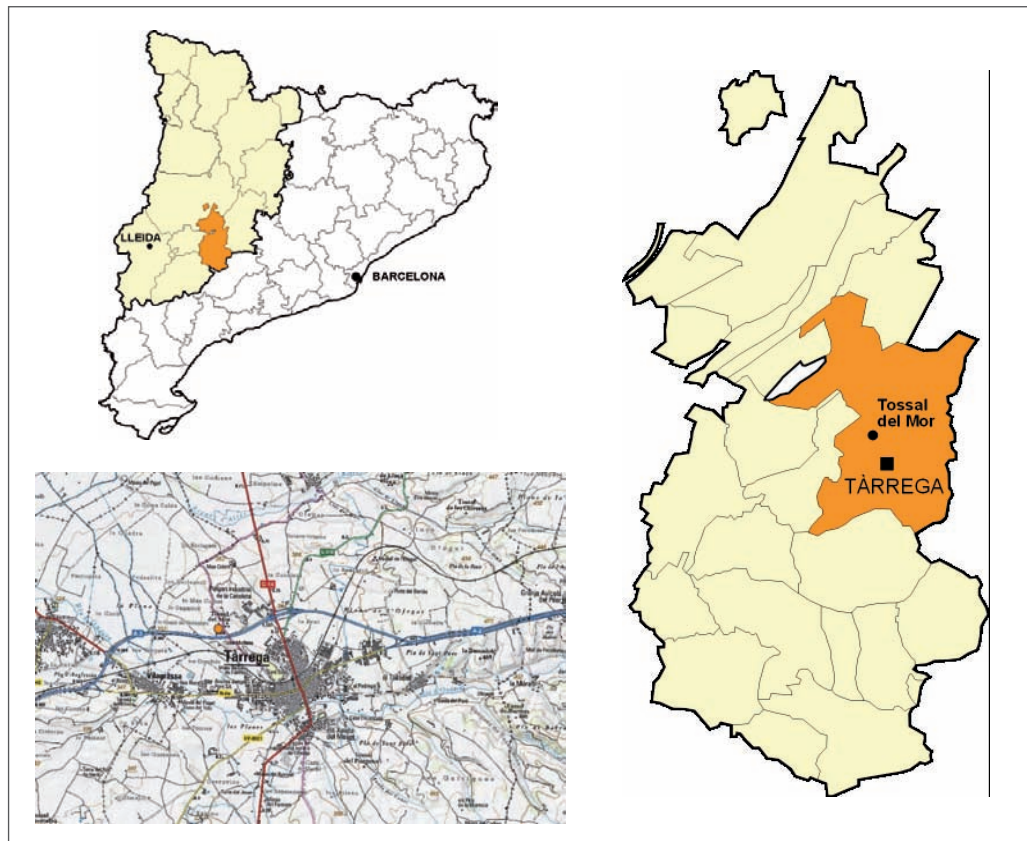
El tossal del Mor i les circumstàncies de la troballa

El tossal del Mor és una elevació formada per materials oligocènics situada en la plana urgellenca, a dos quilòmetres al nord-oest de Tàrrega (fig. 1) —coordenades X343703Y461387—, i té una configuració isolada, continuació natural de la serra de Sant Eloi (fig. 2). El seu perfil actual és atalussat, accentuat per antigues feixes de conreu, amb una alçada de 375 msnm i uns 25 m o més sobre la plana circumdant. La seva posició li reporta un excel·lent domini visual cap a ponent i bo en la resta de les direccions. Hidrogràficament, pertany a la vall del riu Ondara.

L'elevació és coneguda també com a castell del Mor perquè al cim es conserven les restes d'una fortificació medieval. La primera notícia escrita data del 26 de juny de 1079, quan el lloc i les terres immediates passaren a dependre de la família nobiliària dels Anglesola (SAULA, 1989, p. 13; YEGUAS, 2008, p. 11). Al voltant del fortí, van sorgir un poblat i una església parroquial, Santa Maria, amb referències des del 1180 (BACH, 1973, p. 149; YEGUAS, 2008, p. 19). La darrera dada documental que es té d'aquesta església és del 1565, quan encara s'hi esmenta un vicari (YEGUAS, 2008, p. 19), però pot ser un títol nominal que amagui el despoblament d'un lloc que, significativament, no apareix esmentat en els minuciosos fogatges de final del segle xv; un document del 1610 confirma que ja feia temps que el lloc era un despoblat (YEGUAS, 2008, p. 19-20), tot i que s'han trobat en superfície algunes ceràmiques dels segles xvii-xviii (SAULA, 1987, p. 40; 1989, p. 14). Amb anterioritat als períodes medieval i modern, havia allotjat un hàbitat protohistòric i ibèric.

La descoberta arqueològica del Tossal del Mor arrenca el 1906, quan membres del Centre Excursionista d'Urgell i la Segarra inicien unes rudimentàries excavacions donades a conèixer per CLUA (1913; 1915). En aquests treballs, es proposava l'existència d'una estació neolítica, segons el dictamen que sobre les ceràmiques pronunciaren Norbert Font i Lluís Marià Vidal (CLUA, 1913), més tard corregida a hallstättica (BACH, 1973, p. 141) i avui dia considerada de l'edat del bronze final. L'abril de 1915, Josep Colominas, de l'Institut d'Estudis Catalans, atret per la notable dispersió de materials ceràmics visibles en superfície, practicà sondejos al cim i al vessant est, però els resultats no foren satisfactoris per als paràmetres de l'època —interferència de moments històrics diferents i troballa fragmentària d'estructures i de ceràmiques—, per la qual cosa, al cap de pocs dies, s'abandonaren les tasques. Amb tot, es publicà una fotografia que seleccionava les ceràmiques ibèriques pintades considerades rellevants (COLOMINAS i DURAN, 1915-1920, p. 606), també s'esmenta un punyal amb la seva beina i es conserva un diari i un inventari, però aquest no distingeix entre els materials procedents d'excavació i els recollits en superfície; resta alguna fotografia que dona idea d'aquells treballs (SAULA, 1993, p. 56-57). La localització de quatre fragments de ceràmica àtica de figures roges — un cràter, un escif i dues tapadores de làcana— permet datar el poblament ibèric, com a mínim, des del final del segle v aC i al llarg del iv aC (TRIAS, 1967-1969, p. 268 i làm. cxli, 5-8), i encara s'hi hauria d'afegir una base de bol àtic de vernís negre trobada en superfície (PRINCIPAL, 1995, p. 25). Aquests objectes tenen continuïtat amb altres importacions que confirmen la pervivència del lloc durant el segle iii aC i l'època

Fig. 1.
Situació del Tossal
del Mor.

iberoromana, mentre que les àmfores romanes i la terra sigil·lada assenyalen un moment altimperial que ha de ser tractat amb reserves, perquè els materials poden procedir d'un assentament romà emplaçat al peu de l'extrem sud del tossal (SAULA, 1987, p. 40). De l'entitat d'aquest segon jaciment dona fe una base de columna avui dia guardada al Museu Comarcal de l'Urgell, per la qual cosa cal pensar en la substitució del poblat ibèric encimbellat per un important establiment romà als seus peus.

Si bé la intervenció de Colominas no va resoldre qüestions de fons, sí va mantenir viu l'interès pel jaciment, que va ésser reprès per l'escolapi Bernat Noguera, el qual emprà l'indret com a camp de sortides didàctiques, en el transcurs de les quals es localitzaren i s'excavaren en la zona est tres tombes d'inhumació associades (*sic*) a ceràmica ibèrica, entre elles, un vas ibèric amb nansa de cistella pintat a bandes (COLOMINAS i DURAN, 1915-1920, p. 607; NOGUERA, 1921; GUIOMAR D'AUSA, 1922), mostra de la complexitat estratigràfica del lloc i de l'amateurisme dels treballs, atès que s'indica que, «entre la terra propera» (?), sortiren materials àtics i terra sigil·lada. En els anys següents, es formà una modesta col·lecció arqueològica a la seu dels escolapis de Tàrraga, després extraviada. Durant els anys cinquanta

a vuitanta del segle xx, els investigadors locals —R. Boleda, A. Palacín, J. Tous i O. Saula— prosseguien amb la recuperació de materials superficials, dels quals s'ha estudiat el vernís negre del segle III aC (PRINCIPAL, 1995).

A principi dels anys vuitanta del segle passat, es va produir la lamentable troballa furtiva amb detector de metalls de la inscripció que ens ocupa per part d'E. Pons, descobridor també dels ploms d'Olriols i núm. 2 de Monteró, i en aquells anys relacionat amb el cercle de clandestins que estaven en contacte amb el senyor Francesc Segura. L'única prova que tenim per atribuir aquests ploms concrets als esmentats jaciments és la paraula dels seus descobridors, que s'ha vist parcialment reforçada no fa gaire per la troballa en excavació del plom núm. 3 de Monteró (CAMAÑES *et al.*, 2010, p. 233-247). El grup clandestí inicià contactes amb el Gabinet Numismàtic de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, que recuperà els ploms esmentats a principi dels anys vuitanta (fig. 3), i d'aquí passaren de manera oficial a la Secció d'Arqueologia de la mateixa institució, el 12 de gener de 1989 (FERRER I JANÉ *et al.*, 2009, p. 114). El plom del Tossal del Mor es va trobar doblegat, i així ingressà (núm. inv. L-5008); actualment es troba al Museu Diocesà i Comarcal de Lleida.

Fig. 2.
**Vista del Tossal
del Mor.**
Foto: Ignasi Garcés.

Fig. 3.
**La làmina de
plom abans de la
seva restauració.**
Foto: Servei
d'Audiovisuals de l'IEI,
Diputació de Lleida.

Els anys noranta del segle xx significaren el començament de l'organització sistemàtica de les dades conegudes i de la protecció legal de l'indret. Amb posterioritat a la troballa que ens ocupa, la construcció de la carretera C-14 motivà una intervenció arqueològica preventiva prop de l'extrem est del Tossal del Mor, en el transcurs de la qual es localitzà un establiment rural romà dels segles II-I aC (HINOJO, 2006).

Descripció del suport i de l'epígraf

La làmina mesura 87 × 17 mm, amb un gruix que varia dels 0,5 als 0,7 mm; la seva disposició és lleugerament corbada. No només cal lamentar la troballa il·legal que descontextualitzà el plom, sinó també el fet que mans inexpertes intentaren d'obrir-lo, amb el consegüent esmicolament i la pèrdua irremediable del primer plec. En total, es conserven marques de set plecs dels vuit que calculem que podia reunir. La làmina va ser tractada per Àngels Jorba, en el Centre de Restauració de Béns Mobles de la Generalitat de Catalunya de Valldoreix, durant la tardor de 2011 (fig. 4). El desembre d'aquell any, vàrem procedir a fer-ne l'autòpsia i el dibuix (fig. 5).

El text comença en l'extrem inferior esquerre i prossegueix cap a la dreta —com és habitual en el signari nord-occidental—, ocupa la meitat inferior de la làmina i, quan arriba al final, gira noranta graus, seguint amunt; després, tomba noranta graus més i prossegueix, de forma inversa, per l'extrem superior, fins a aproximadament la meitat de

Fig. 4.
**La làmina de plom
 ja restaurada.**
 Arxiu CRBMC,
 foto: Ramon Maroto.

l'espai. Aquesta disposició no és infreqüent en ploms ibèrics; en concret, a la zona ilergeta, és la que adopta el d'Olriols (FERRER I JANÉ i GARCÉS, 2005, p. 983-994). El revers no presenta escriptura. Les lletres ibèriques mesuren uns 6 mm d'alçada i es disposen regularment en mida i distància; les paraules apareixen separades per grups de tres punts verticals, que, en algun cas, foraden la làmina.

Transcripció

El sentit de lectura, com en pràcticament totes les inscripcions que utilitzen aquest signari, és d'esquerra a dreta (fig. 5).

La pèrdua de l'inici del text condiona que comenci amb un fragment de signe arrodonit en la part superior, probablement una **ř**, atès que si fos **ku** o **te**, hauria de ser visible el punt o traç central, i si fos un signe **be**, s'hauria de veure part del traç lateral o central. També en la variant de **ř** usada en aquest text, el traç penetra en el cercle, però mai de forma completa, i podria fer-ho en aquest cas a la part perduda del plom, atès que el signe sembla lleugerament més alt i més inclinat cap a l'esquerra que la resta dels signes d'aquest primer segment. Els quatre signes següents no presenten problemes de lectura: **ti1**, **l2**, **a3** i **ko2**. A continuació, hi ha una interpunció de tres o potser quatre punts.

El segon segment comença amb quatre signes clars: **i1**, **s5**, **ti1** i **ka1**. Els dos signes següents estan afectats per un dels plecs del plom i no s'acaben de distingir bé. El cinquè signe podria ser **l1**, **n1** o potser **i1**, tot i que el traç del possible signe **l** seria massa llarg,

si tenim en compte l'altra variant de **l** identificada en el primer segment. I el sisè signe hauria de ser **i1** o **n1**, però, tenint en compte la vibrant **r3** que el segueix, s'ha de descartar la nasal. Segueix una interpunció de quatre punts.

El tercer segment comença amb dos signes clars, **i1** i **be11**. El tercer coincideix amb un dels plecs, però s'identifica bé com un **ř6**. Els signes finals no s'acaben d'apreciar bé perquè també estan afectats pels plecs. El quart signe d'aquest segment podria ser **m'** o, millor, **ta**, sense que quedi clar si és la variant simple **ta1** o la complexa **ta2**. El cinquè signe podria ser **n** o **i**. Aquest darrer signe sembla que s'està inclinant pel començament del gir del text. El canvi s'ha realitzat a noranta graus en el signe següent, una **e** en posició invertida a l'habitual, segurament un **e8**, del qual són clarament visibles dos traços, però sembla que hi ha espai per a almenys un tercer traç. La volta de cent vuitanta graus es produeix en el darrer signe del segment, un clar **ś1**. Coincidint amb el plec, podria amagar-se una possible interpunció.

Els quatre primers signes del darrer segment no presenten dubtes, són **o3**, **ř6**, **ti1** i **n1**. El cinquè signe coincideix amb un altre plec i no s'hi aprecien traços clars que pertanyin a cap signe concret, més enllà d'alguns possibles traços verticals que també podrien ser estries del plom. El penúltim signe és un **ke8**, tot i que la part superior està força erosionada. El signe final és un clar **ř6**.

Així, doncs, els signes identificats d'acord amb la classificació d'UNTERMANN (1990, p. 245) són els següents: **ř6**, **ti1**, **l2**, **a3**, **ko2**,

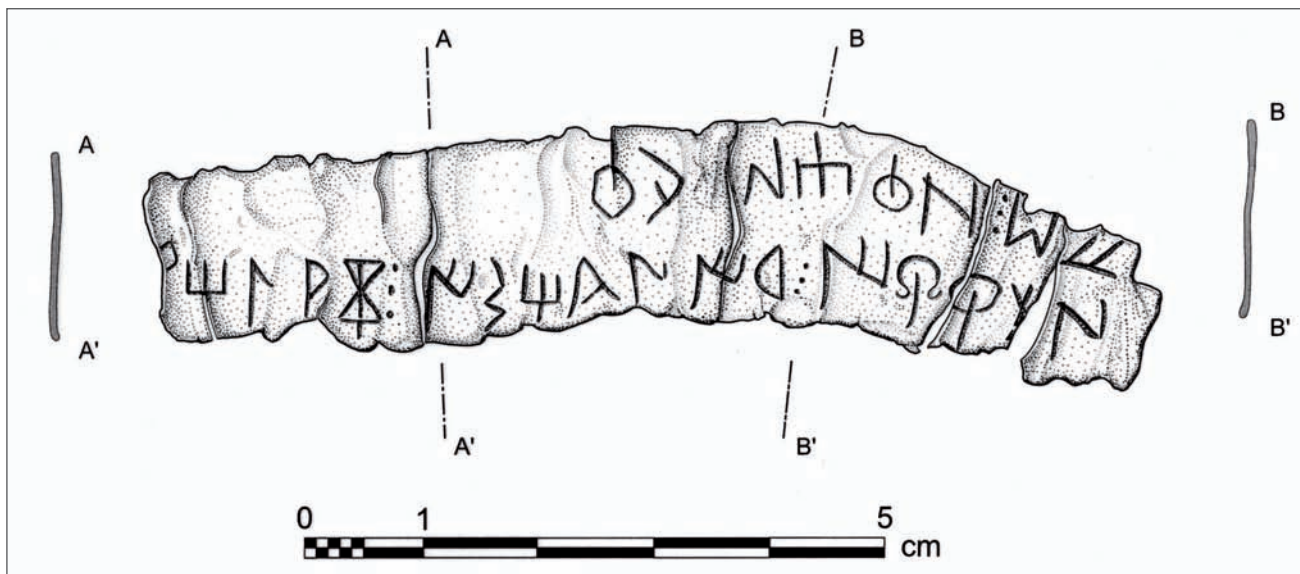

Fig. 5.
El plom escrit.
Dibuix: Ignasi Garcés.

i1, s5, ti1, ka1, n1, i1, r3, i1, be11, f6, ta?, n1, e8, s1, o3, f6, ti1, n1, ?, ke8 i f6.

Tot i que no hi ha cap dualitat explícitament representada, l'ús de la variant complexa de **ko** esdevé un indicatiu del fet que en aquest text es podria estar usant el sistema dual que permetia diferenciar els sil·labogrames oclusius sords dels sonors (FERRER I JANÉ, 2005). La variant complexa de **ko** és poc freqüent en textos no duals. Un dels escassos exemples conservats en textos d'una certa longitud és un dels ploms (F.9.5) de la Punta d'Orlell, a la vall d'Uixó. La resta de les variants complexes no són significatives. La variant complexa de **ke** és habitual en inscripcions clarament no duals. I els dubtes de lectura fan que la possible variant complexa de **ta** no sigui segura.

Si la inscripció fos dual, la transcripció restaria així: [-]rdilako · isdiganir · ibertaneś · ořdin+kef. I si no ho fos, seria així: [-]rti-lako · istikanir · ibertaneś · ořdin¹+kef.

Comentari epigràfic i cronològic

Les variants emprades són les següents: **a3, e8, i1, o3, l2, n1, r3, f6, s5, s1, be11, ta?, ti1, ka1, ke8 i ko2** (UNTERMANN, 1990, p. 246).

Entre els ploms ilergets, a banda del de Tàrrrega d'aquest treball, el d'Olriols (D.54.1*; FERRER I JANÉ i GARCÉS, 2005), els dos de Monteró dipositats en el Museu Diocesà i

Comarcal de Lleida (D.13.1-2*; FERRER I JANÉ *et al.*, 2009), el nou de Monteró (CAMAÑES *et al.*, 2010) i el de procedència desconeguda que fou publicat ja fa temps (D.0.1*; UNTERMANN, 1989), no s'hi aprecia una única escola epigràfica; cada plom –i fins i tot cada text de cada plom, quan n'hi ha més d'un– presenta característiques que el diferencien dels altres.

Així, si rastregem les variants més característiques del plom de Tàrrrega en la resta dels ploms ilergets, trobem que la variant **e8** de tres traços orientats cap avall apareix també en el text *b* de la cara B del nou plom de Monteró, que contrasta amb la variant **e1** del segon plom de Monteró, la variant **e4** del primer plom de Monteró i les variants **e4** i **e5** del text *a* de la cara B del nou plom de Monteró. La variant **ke8** apareix també al primer plom de Monteró i contrasta amb la variant **kn9** d'un dels textos del segon plom de Monteró. La variant **s5** només es documenta al plom de Tàrrrega i contrasta amb la variant **s3** del primer plom de Monteró, de dos dels textos del nou plom de Monteró i les variants de múltiples traços **s6-9** de la resta dels ploms ilergets. La variant **ka1** és la més freqüent als ploms ilergets, però contrasta amb la variant **ka2** del text *b* de la cara B del nou plom de Monteró i la variant **ka3** del text de la cara A d'aquest mateix plom. Sí coincideixen tots els ploms ilergets en l'ús de petites variants del signe **be11**, totes elles arrodonides, amb l'obertura inferior i el traç central.

¹ La convenció clàssica transcriuria aquest segment com a **ortin** en una lectura no dual del text, atès que en aquest supòsit es transcriuen les oclusives velars i dentals com a sordes de forma arbitrària. La transcripció que usem en aquest cas és una variant en la qual, en els segments que tenen forma normal sonora, es transcriu la forma normal sonora en lloc de la sorda arbitrària.

Cal destacar que per primera vegada es documenta en la zona ilergeta una **ko** complexa. Aquesta variant és quasi exclusiva de les inscripcions duals i de les que són duals compatibles. Tot i això, no seria la primera variant complexa detectada en el territori ilerget, atès que ja en una inscripció sobre ceràmica àtica, coneguda només per un dibuix (PANOSA, 2001, p. 527), es documenta una possible variant complexa de **ki**, i en el darrer plom publicat procedent de Monteró (CAMAÑES *et al.*, 2010, p. 233-247) es documenten les variants complexes de **ka** i **te**. També en altres ploms ilergets es documenten les variants complexes de **ke** i **tu**, però són variants no significatives, atès que es documenten amb una certa freqüència en inscripcions clarament no duals. Malgrat aquesta evidència, la manca d'altres paral·lels clars que certifiquin la coherència en l'ús de les variants no permet afirmar que estiguem davant d'un document escrit en el sistema dual, ara per ara només documentat marginalment en la zona ilergeta, com a mínim, en el text de la cara A del nou plom de Monteró.

Respecte a l'aproximació cronològica en funció de la paleografia, la variant més suggeridora és l'ús de **be11**, ben documentada a Llúria i en un plom de Tivissa (C.21.6), contextos per als quals s'acorda una datació entre el 210/200 i 180/175 aC (RODRÍGUEZ RAMOS, 1997, p. 15); no obstant això, s'imposa una certa prudència, atès que aquesta variant també es documenta en el nou plom de Monteró, trobat en excavació en un establiment d'una sola fase que es pot datar pels volts del 100 aC (CAMAÑES *et al.*, 2010, p. 236-237). A l'*editio princeps* s'indica que el plom no és dual, però cal tenir present que almenys hi ha dos textos, i que el més esborrat presenta la variant complexa de **ka** – **ka3**– en el formant antroponímic **sakar**, on la variant complexa, a més a més de ser l'esperada, és característica dels textos duals. Al seu torn, el text més recent presenta la variant complexa de **te** en el segment **biteukin**. Per resoldre la contradicció podem pensar que la cronologia de l'estrat determina un *ante quem*, però no quan realment va ser redactat el darrer text, ni el lapse transcorregut entre els diferents textos del plom. Potser en aquest cas podríem pensar que el plom té una cronologia més antiga que la de l'estrat i que estava en curs de ser reutilitzat estrictament com a material –i no com a suport d'escriptura. En canvi, si la cronologia estratigràfica del darrer plom de Monteró correspon al moment de la realització del darrer text, aleshores es podria pensar en una escola epigràfica local de tipus arcaïtzant.

Anàlisi lèxica

Els elements lèxics identificats són els següents:

]*rdilako* / **]*rtilako*. Probable antropònim, si tenim en compte la presència de l'element **lako** (UNTERMANN, 1990, núm. 83; RODRÍGUEZ RAMOS, 2002, p. 265), que és un formant antroponímic força freqüent present, per exemple, a **bigilako** (B.1.13) en una ceràmica de vernís negre d'Enserune, i a **saldulako** (G.7.2) en un dels ploms de la Bastida. L'ús de la variant complexa de **ko** en el formant **lako** del segment **]*rti-lako*** és coherent amb l'ús del sistema dual, tal com ho certifiquen els paral·lels en signari dual.**

El primer formant es podria reconstruir com a **taftin** (UNTERMANN, 1990, núm. 117; RODRÍGUEZ RAMOS, 2002, p. 269), documentat, per exemple, a **taftinskef** (G.8.2) en una ceràmica de vernís negre del Tossal de la Cala, o, alternativament, com a **ořdin** (UNTERMANN, 1990, núm. 95; RODRÍGUEZ RAMOS, 2002, p. 266), que és present, per exemple, a **neřseořdin** (C.0.1) en una làmina de plom de procedència desconeguda, però de la zona catalana. En ambdós casos, només caldria reconstruir un signe, una circumstància plausible, atès que sembla que la part perduda del text en l'intent d'obertura per part del furtiu seria només el darrer plec. En contra del primer paral·lel, cal indicar que si el plom fos dual, s'esperaria que usés la variant complexa de **ti** i, en canvi, usa la simple. I també que els testimonis de **tafti** sense nasal final són conflictius. En contra del segon paral·lel, cal indicar que la forma sense nasal final **ořdi** encara no s'ha documentat i que, en el darrer segment d'aquest mateix plom, apareix amb seguretat aquest formant amb la nasal final: **ořdin+kef**.

Si admetem que hi pugui haver més signes perduts, el ventall s'amplia. Així, per exemple, tenint en compte que **ti** apareix en alguns antropònims com a element incrustat entre els formants, seria possible de reconstruir un formant acabat per **ř** com, per exemple, **biuř** en un antropònim que seguiria el model de **biuřtilaur**, un dels antropònims ibèrics del tercer bronze de Botorrta (K.1.3), o bé **aluř**, que seguiria el model d'**aluřtileis** de l'òstracon de Pontós (C.3.1).

isdiganir / **istikanir**. Aquest segment no té una anàlisi clara, però es podria segmentar tot identificant els elements **is**, **tikan** / **digan** i **ir**.

L'element **is** pot ser aïllat en diversos contextos (UNTERMANN, 1986, p. 50; 1990, p. 166 i 181; VELAZA, 1991, p. 78; SILGO, 1994, p. 186; VELAZA, 1996, p. 47; RODRÍGUEZ RAMOS, 2005, p. 53; ORDUÑA, 2006, p. 105; MONCUNILL, 2007, p. 190; FERRER I JANÉ *et al.* 2009, p. 109). En particular, apareix als textos **isbetaártiger** en una estela de Sagunt (F.11.3) i **isšaletar** en una ceràmica pintada (F.17.6) de Los Villares —Caudete de las Fuentes—, on l'element **is** precedeix dos possibles antropònims. En aquests exemples, no sempre resulta clar si **is** s'integra en un antropònim, en el cas que **isbetaártiger** (SILES, 1986, p. 249; HOZ, 2001, p. 351) fos un antropònim, o bé si precedeix un antropònim, en el cas que ho fossin **betaártiger** (UNTERMANN, 1990, p. 166; VELAZA, 1996, p. 47; RODRÍGUEZ RAMOS, 2005, p. 52) i **šaletar** (UNTERMANN, 1993, p. 98; RODRÍGUEZ RAMOS, 2005, p. 52). També en altres ocasions l'element **is** precedeix clarament un substantiu del lèxic comú, com ara en el cas de **kukur** en un dels ploms de Monteró (D.13.1*): **iskukur** (FERRER I JANÉ *et al.*, 2009, p. 109).

En la part central, l'element **tikan** està documentat en l'antropònim **neřsetikan** (F.15.1) en el punxó d'os de La Peña de las Majadas. Aquest formant també apareix en un antropònim d'una inscripció rupestre d'Oceja (CAMPMAJÓ i UNTERMANN, 1991, núm. 12) llegida inicialment com **tika-kašur**, però que s'ha de corregir a **tikan-biuř**, d'acord amb l'autòpsia realitzada per un de nosaltres. L'element **tikan** podria compartir arrel amb el més freqüent **tiger** (FERRER I JANÉ *et al.*, 2009, p. 128), amb sorda inicial (FERRER I JANÉ, 2005, p. 958, nota 4), però la diferència de sonoritat en la velar seria un obstacle. La possible transcripció dual **digan**, amb la dental sonora inicial, també l'allunyaria de **tikan**, malgrat que la sonorització de la dental podria tenir relació amb la sibilant que el precedeix.

L'element final **ir** (RODRÍGUEZ RAMOS, 2002, p. 264) podria documentar-se en el text **kulešurir** d'un plat de ceràmica àtica (D.7.1) procedent del Tossal de les Tenalles —Sidamon— darrere de l'antropònim **kulešur**. Al nostre parer, aquesta lectura (RODRÍGUEZ RAMOS, 2003, p. 370) és millor que la lectura MLH, **kulešurĩa** (UNTERMANN, 1990, p. 227), que és també la tradicional. El mateix element podria documentar-se al text **iskebeřir** (MONCUNILL i MORELL, 2008) d'una peça de plom del Puig Castellar —Santa Coloma de Gramanet—, tant si el segon formant de l'antropònim fos estrictament **beř** —la hipòtesi més econò-

mica, tenint en compte la major freqüència d'aparició d'aquest— com si fos **beři**, tal com es defensa a l'*editio princeps*. Potser en aquests casos el morf **ir** s'integrava també a l'antropònim, tal com succeeix amb el morf **er** a l'antropònim SANIBELSER (TS) d'un dels genets de la *Turma Salluitana*. De fet, fins i tot podria ser que tant **er** com **ir** siguin variants del mateix element.

En resum, aquest segment està format per un —relativament clar— formant antropònimic en posició central, **tigan** / **digan**, i dos morfemes als extrems, **is** i **ir**, que es documenten en altres textos en una posició compatible de formar part d'un antropònim. Així, doncs, tenint en compte que els altres tres segments corresponen a clars antropònims sense cap altre morf afegit, sembla que l'alternativa més econòmica és la interpretació d'**isdiganir** / **istikanir** com a antropònim.

ibeřtaneš. Si la lectura dels signes dubtosos és correcta, la segmentació d'aquest element és clara: **ibeř** i **taneš**.

El formant **ibeř** encara no s'havia identificat inequívocament en ibèric, i sembla plausible la seva relació amb l'etnònim amb el qual els escriptors grecs i llatins identificaven els ibers. Hi ha un debat historiogràfic no tancat que intenta respondre la pregunta (TARRADELL, 1980, p. 133) de si aquest nom procedeix dels mateixos pobladors o els fou atribuït, tal com s'esdevingué en altres llocs, pels autors grecs. L'anàlisi de les referències mítiques invitaria a considerar un nom aplicat pels grecs a una zona, al principi, concreta, i més tard, ampliada a un conjunt de terres, un terme geogràfic que DOMÍNGUEZ MONEDERO (1983, p. 221) desvincula d'un poble concret. Aquesta posició fou contestada per P. Jacob quan, amb les mateixes fonts, més una anàlisi etimològica, va concloure que el terme podria correspondre a un ètnic derivat d'un hidrònim d'origen autòcton —**Iber* = riu o zona humida— que haurien assumit els grecs (JACOB, 1988, p. 187-221), d'acord amb una tesi ja apuntada per P. Bosch Gimpera. Si prioritzem les mencions en les fonts de caràcter geogràfic, el concepte *territori* acostuma a estar íntimament associat a la gent que l'habita (CRUZ ANDREOTTI, 2002, p. 155). En síntesi, derivi de la menció d'un ètnic o d'un riu, preval l'opinió d'un terme indígena adoptat pels grecs, i no una transposició a Occident d'un nom que casualment es repeteix també en la regió caucàsica.

De fet, sobre la base de la documentació epigràfica, UNTERMANN (1990, B.9.4) donà

la lectura **iber+**[ja en una ceràmica grisa d'Elna –Narbona–, i considerà la possible relació amb el riu i l'etnònim, tot i que amb els signes segon i tercer fragmentats i alternatives de lectura.

També s'ha publicat l'esgrafiament sud-oriental sinistrós de quatre signes a la part exterior de la vora d'un fragment d'urna procedent d'una prospecció superficial a la necròpoli de Casas Altas de Giribaile –Vilches–, però sense fotografia ni dibuix precís de la peça, sols amb un dibuix dels tres signes sencers i un altre del fragment per separat. La lectura de l'*editio princeps* (GUTIÉRREZ, 2002, p. 176) és **.ibea**, sense precisar la posició del signe fragmentat, malgrat que sembla que el punt podria estar-ne indicant la posició al principi del text. Tampoc no s'indica res sobre la possible continuïtat del text per davant o per darrere, tot i que, pel dibuix dels signes en relació amb el fragment, sembla que estaria fragmentat per ambdós costats:]+**ibea**[. Sobre el dibuix, CORREA (2008, p. 288) ha corregit a **iber**, tot prescindint del signe fragmentat, i ho posa en relació amb el grec Ιβηρ –llatí, *Iber*–, tot i considerar que en aquest cas tindria ús antroponímic (CORREA, 2009, p. 281, nota 42). D'acord amb el dibuix publicat, la lectura dels dos primers signes és clara, però la del suposat signe **í** és anòmala, ja que no portaria l'asta característica, i tampoc la lectura inicial com a signe **a** d'aquest signe no és clara; potser fins i tot podria ser un signe **ko** fragmentat.

També cal tenir present que en alguns contextos on s'identifica el formant **ber** hi podria encaixar el formant **iber**. Per exemple, a **s]elgiberśaí** en una ceràmica (D.6.2*) del Molí d'Espígol –Tornabous– (CURA, 1993, p. 219). O bé a **iariber** a l'estela (E.13.1) de l'Acampador –Casp. Menys clara seria la seva possible presència a **ganiberón** en un dels ploms de la Bastida (G.7.2) i a **aiberón** en un dels plats d'Abengibre (G.16.2), que requeririen en aquesta hipòtesi un element addicional de composició: **on**.

També s'ha arribat a publicar la lectura **kel-tiber** d'una inscripció rupestre de Peñalba de Villastar (PÉREZ VILATELA, 1996, p. 255 1.13), però en vista del dibuix (PÉREZ VILATELA, 1996, p. 272 1.12) no sembla que la transcripció sigui correcta.

El formant **taneś** (UNTERMANN, 1990, p. 220; RODRÍGUEZ RAMOS, 2002, p. 260), llegit quasi sempre com a **boneś** abans del 2005 (FERRER I JANÉ, 2005), apareix habitualment en segona posició, com ara a

adintaneś (C.4.1) i **bilostaneś** (C.4.1) al plom de Castell de Palamós, o també a **biurtaneś** (C.2.3) en un dels ploms del Puig de Sant Andreu –Ullastret.

Si es confirma la lectura dels signes dubtosos que permeten identificar el formant antroponímic **taneś** en posició final, sembla plausible interpretar **iberťaneś** com un antropònim bimembre.

Cal indicar que si el text fos dual i la variant de **ta** fos, en realitat, la simple, la lectura **taneś** del segment **iberťaneś** introduiria una incongruència, atès que la variant de **ta** reconstruïda és la simple. Tot i així, tenint en compte les dificultats de lectura del signe **ta**, no es pot descartar que realment la variant usada al text fos la complexa.

órdin+keí probable antropònim compost pels formants **órdin** (UNTERMANN, 1990, núm. 95; RODRÍGUEZ RAMOS, 2002, p. 266) i **+keí**. El primer formant és un dels més habituals i està present, per exemple, a **nefseórdin** (C.0.1) en una làmina de plom de procedència desconeguda, però de la zona catalana.

L'ús de la variant de **ti** simple al formant **órdin** és compatible amb l'ús del sistema dual. Tot i que també cal tenir en compte que aquesta variant pot actuar de simple quan combina amb la variant de quatre traços, tal com s'esdevé habitualment, però també podria actuar de complexa quan combina amb la de dos traços, com passa en algunes inscripcions de Lliria, com ara F.13.5.

El final **keí** és força habitual entre els formants antroponímics ibèrics. Així, doncs, el segon formant **+keí** podria correspondre, per exemple, a **tiger** (UNTERMANN, 1990, núm. 125; RODRÍGUEZ RAMOS, 2002, p. 270), que ha estat documentat, entre molts altres exemples, a **ildírtiger** en un dels ploms (B.7.35*) de Pech Maho. Teòricament, també podria ser **teger** (UNTERMANN, 1990, núm. 123; RODRÍGUEZ RAMOS, 2002, p. 270) o **tager** (UNTERMANN, 1990, núm. 111; RODRÍGUEZ RAMOS, 2002, p. 269), però tant **te** com **ta** probablement haurien deixat traces identificatives. També es podria tenir en compte la possible presència d'alguna de les variants d'**iskeí** amb la vocal inicial elidida, com és el cas d'un dels cavallers de la *Turma Salluitana*: ATANSCER (TS). I encara una altra alternativa podria ser **ukeí**, present en l'antropònim **agirukeí**, que apareix al pondus (C.4.2.1*) de la Ciutadella de Calafell. Potser amb canvi de vibrant, també podria correspondre a **ager**

(UNTERMANN, 1990, núm. 7; RODRÍGUEZ RAMOS, 2002, p. 270), que ha estat documentat, entre altres exemples, en un altre dels genets de la *Turma Salluitana*: AGERDO (TS). Si aquest darrer fos una variant d'**agir**, aleshores caldria tenir present l'antropònim **agiroórdin**, que apareix també al pondus (C.42.1*) de la Ciutadella de Calafell i que podria ser un possible simètric d'**órdinakef** amb els formants en posició intercanviada. Alternativament, també es podria pensar en **bagef**, present amb canvi de vibrant almenys en un dels ploms del Puig de Sant Andreu d'Ullastret: **atabager** (C.2.3).

La presència de la variant complexa de **ke**, **ke8**, al segment **órdin+kef**, en teoria, afavoreix les alternatives sordes, **(i)skef** o **ukef**, davant de les sonores, **tigef**, **ager** o **bager**, si consideréssim que el text és dual, però cal tenir en compte que **ke** és una de les dualitats que presenten ambigüïtats i on precisament la forma **ke8 / ke3** pot actuar tant de complexa quan funciona amb **ke7 / ke1**, com passa habitualment, com de simple si funciona amb **ke10 / ke5**, com s'esdevé en una de les inscripcions rupestres d'Oceja (CAMPMAJÓ i FERRER I JANÉ, 2010, p. 257). En aquest cas, tanmateix, no hi ha dades addicionals que permetin prendre partit, tot i que l'alternativa de considerar **ke8** com la variant complexa és la solució per defecte.

Conclusions

Si acceptem la validesa de l'afirmació del descobridor del plom, aquest ha de ser atribuït al Tossal del Mor, un jaciment deficientment conegut, però amb indicis suficients per orientar entorn de l'important paper que aquest desenvolupà en època ibèrica en la plana urgellenca. A favor d'aquesta suposició parlarien la seva bona ubicació, el control visual de què gaudeix, l'extensió potencial del jaciment i la perpetuació en el temps, segons es dedueix dels materials importants recuperats. És molt el que encara ignorem sobre els usos epigràfics en el territori ilerget, però el cas es repeteix amb el plom trobat, segons sembla, en un altre poblament important de l'extrem occidental: Olriols –Sant Esteve de Llitera. No obstant això, un centre de la importància del Molí d'Espígol –Tornabous– no ha proporcionat fins al present cap plom escrit, mentre que un jaciment com Monteró 2 –Camarasa, Noguera–, lloc de control estratègic del període iberoromà, ja acumula la troballa de tres làmines, dues de les quals van ser reescrites diverses vegades, fet que deixa a l'aire qüestions sobre possibles reutilitzacions fi-

nals en els poblats com a material metàl·lic i no com a suport d'escriptura o, com a explicació alternativa, la constatació de pervivències tardanes de pràctiques epigràfiques que contindrien fins i tot elements de tipus arcaïtzant.

Ja centrats en el text targarí, una singularitat paleogràfica és el fet que aquesta inscripció documenta per primera vegada la variant complexa del signe **ko** al territori ilerget. Cal tenir present que aquesta variant és quasi exclusiva de les inscripcions duals i de les que són duals compatibles. La cronologia paleogràfica podria situar aquest plom entre final del segle III aC i principi del segle II aC. Tot i així, respecte d'establir una cronologia sobre la base únicament de la paleografia, cal tenir present que el darrer plom de Monteró (CAMAÑES *et al.*, 2010, p. 233-247), amb una paleografia similar, ha aparegut en un context primari en una zona d'emmagatzematge amb un sol estrat datat al voltant del 100 aC.

Sobre el contingut, el text només consta de quatre segments: **[-]rtilako**, **istikanir**, **iberftaneś** i **órdin+kef**, tots ells interpretables com a antropònims, sense cap altre morf afegit. La relació d'antropònims és una de les tipologies de textos sobre plom, com és el cas del plom del Cerro de Lucena –Én-guera, Canal de Navarrés, València– (F.21.1).

Pel que fa al lèxic, cal destacar la documentació –per primera vegada amb claredat– de l'element **iberf** en una inscripció en escriptura ibèrica en funció de formant antropònimic. Independentment del significat, sembla plausible la seva relació amb l'etnònim o amb el riu amb què els antics grecs i romans identificaven els ibers.

Amb el plom del Tossal del Mor s'eleva a sis el nombre total de làmines ibèriques escrites i recuperades en la zona ilergeta. En tots els casos, es tracta sempre de documents de petit format, relativament homogenis en l'aspecte formal i amb un contingut lèxic breu, proporcional a la mida. Les afinitats, però, no són extensives a les pautes d'escriptura: les diferències epigràfiques entre elles són notables i no sembla pas que estiguem davant d'una escola epigràfica unitària. Dos d'aquests ploms han estat esborrats i tornats a escriure. Aquests làmines constaten que l'ús de l'escriptura en l'àrea ilergeta esdevingué una pràctica no inusual que, al llarg de les etapes plena i tardana d'aquella cultura, assolí també suports variats, seguint paràmetres afins als emprats a les contrades litorals que formen la cultura ibèrica.

Bibliografia

- BACH, A. (1973). «Antics poblats i masies del Baix Urgell». *Ilerda*, núm. XXIV, p. 141-175.
- CAMAÑES, M. P.; MONCUNILL, N.; PADRÓS, C.; PRINCIPAL, J.; VELAZA, J. (2010). «Un nuevo plomo ibérico escrito en Monteró 1». *Palaeohispanica*, núm. 10, p. 233-247.
- CAMPMAJÓ, P.; FERRER I JANÉ, J. (2010). «Le nouveau corpus d'inscriptions ibériques rupestres de la Cerdagne (1): Premiers résultats». *Palaeohispanica*, núm. 10, p. 240-279.
- CAMPMAJÓ, P.; UNTERMANN, J. (1991). «Corpus des gravures ibériques de Cerdagne». *Ceretania*, núm. 1, p. 39-59.
- CLUA, F. (1913). «Estació protohistòrica de Tàrrrega (època o fase neolítica)». *Lo Pla d'Urgell*, núm. 46, p. 9.
- (1915). «Lo castell del Mor». *La Signou*, núm. 18, p. 1-2 (139-140). Bellpuig d'Urgell, 9 maig 1915.
- COLOMINAS, J. (1916). «El toçal del Mor». *La Signou*, núm. 37, p. 1-2 (295-296). Bellpuig d'Urgell, 23 gener 1916.
- COLOMINAS, J.; DURAN, A. (1915-1920). «Restes de poblats ibèrics al Pla d'Urgell i Segarra». *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, núm. 6, p. 606-616.
- CORREA, J. A. (2008). «Crònica epigràfica del sud-est». *Palaeohispanica*, núm. 8, p. 281-293.
- (2009). «Identidad, cultura y territorio en la Andalucía prerromana a través de la lengua y la epigrafía». A: WULFF ALONSO, F.; ÁLVAREZ MARTÍ-AGUILAR, M. [coord.]. *Identidades, culturas y territorios en la Andalucía prerromana*. Màlaga: Universidad de Màlaga, p. 273-295.
- CRUZ ANDREOTTI, G. (2002). «Iberia e íberos en las fuentes histórico-geográficas griegas». *Mainake*, núm. 24, p. 153-180.
- CURA, M. (1993). «Nous grafitis ibèrics en el Molí d'Espigol (Tornabous) i la cronologia de l'escriptura ibèrica a l'interior de Catalunya». *Gala*, núm. 2, p. 219-225.
- DOMÍNGUEZ MONEDERO, A. J. (1983). «Los términos Iberia e íberos en las fuentes grecolatinas: Estudio acerca de su origen y ámbito de aplicación». *Lucentum*, núm. 2, p. 203-224.
- FERRER I JANÉ, J. (2005). «Novetats sobre el sistema dual de diferenciació gràfica de les oclusives». *Palaeohispanica*, núm. 5: *Acta Palaeohispanica IX*, p. 957-982.
- FERRER I JANÉ, J.; GARCÉS, I. (2005). «El plom ibèric d'Olríols (Sant Esteve de Llitera, Osca)». *Palaeohispanica*, núm. 5: *Acta Palaeohispanica IX*, p. 983-993.
- FERRER I JANÉ, J.; GARCÉS, I.; GONZÁLEZ PÉREZ, J. R.; PRINCIPAL, J.; RODRÍGUEZ DUQUE, J. I. (2009). «Els materials arqueològics i epigràfics de Monteró (Camarasa, la Noguera): Troballes anteriors a les excavacions de 2002». *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia Castellonense*, núm. 27, p. 109-154.
- GUIOMAR D'AUSA (1922). «Un vas ibèric del tossal del Mor». *Arqueta*, núm. 1. Tàrrrega, abril 1922.
- GUTIÉRREZ, L. M. (2002). *El «Oppidum» de Giribaile*. Jaen: Universidad de Jaén.
- HINOJO, E. (2006). *Memòria del cobriment d'estructures al jaciment del Tossal del Mor (Tàrrrega, l'Urgell)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Servei d'Arqueologia. [Inèdit.]
- Hoz, J. de (2001). «Hacia una tipología del ibérico». A: *Actas del VIII Coloquio sobre Lenguas y Culturas Prerromanas de la Península Ibérica (Salamanca, 1999): Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania*. Salamanca: Universidad de Salamanca, p. 335-362.
- JACOB, P. (1988). «L'Ebre de Jérôme Carcopino». *Gerion*, núm. 6, p. 187-221.
- MONCUNILL, N. (2007). *Lèxic d'inscripcions ibèriques (1991-2006)*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- MONCUNILL, N.; MORELL, N. (2008). «Reexcavando en los museos: Novedades epigráficas en soportes de plomo». *Palaeohispanica*, núm. 8, p. 243-255.
- NOGUERA, B. (1921). «De re targarina». *La Veu de Catalunya*, 12 febrer 1921.
- ORDUÑA, E. (2006). «Segmentación de textos ibéricos y distribución de los segmentos». Tesi doctoral. Madrid: UNED. Facultad de Filología. Departamento de Filología Clásica.
- PANOSA, M. I. (2001). «Novedades de epigrafía ibérica en Cataluña y algunos aspectos metodológicos». A: *Actas del VIII Coloquio sobre Lenguas y Culturas Prerromanas de la Península Ibérica (Salamanca, 1999): Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania*. Salamanca: Universidad de Salamanca, p. 511-540.
- PÉREZ VILATELA, L. (1996). «Inscripciones celtibéricas inéditas de Peñalba». A: VILLAR, F.; ENCARNACIÓN, J. d' [ed.]. *Actas del VI Coloquio sobre Lenguas y Culturas Prerromanas de la Península Ibérica (Coimbra, 1994)*. Salamanca: Universidad de Salamanca, p. 247-278.
- PRINCIPAL, J. (1995). «Vaixella fina de vernís del segle III a. n. e. al Tossal del Mor (Tàrrrega – l'Urgell)». *URTX*, núm. 7, p. 23-37.
- RODRÍGUEZ RAMOS, J. (1997). «Primeras observaciones para una datación paleográfica de la escritura ibérica». *Archivo Español de Arqueología*, núm. 70, p. 13-30.
- (2002). «Índice crítico de formantes de compuesto de tipo onomástico en la lengua íbera». *Cypsela*, núm. 14, p. 251-275.
- (2003). «Revisión de algunas lecturas de las inscripciones íberas levantinas no monetales publicadas en los *Monumenta Linguarum Hispanicarum*». *Pyrenae*, núm. 33-34, p. 365-373.
- (2005). «Introducció a l'estudi de les inscripcions ibèriques». *Revista de la Fundació Privada Catalana per l'Arqueologia Ibèrica*, núm. 1, p. 13-144.
- SAULA, O. (1987). «El poblament prehistòric i antic en l'àrea de Tàrrrega». A: *L'evolució històrica de Tàrrrega (des de la Prehistòria fins al 1987)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. Servei de Museus, p. 9-11.
- (1989). «Notícies, articles i publicacions entorn el Castell del Mor de Tàrrrega». *URTX*, núm. 1, p. 5-15.
- (1993). «Història de les excavacions arqueològiques a la comarca de l'Urgell (I): Les primeres intervencions i l'Institut d'Estudis Catalans». *URTX*, núm. 5, p. 51-61.

- SILES, J. (1985). *Léxico de inscripciones ibéricas*. Madrid: Ministerio de Cultura.
- SILGO, L. (1994). «Léxico ibérico». *Estudios de Lenguas y Epigrafía Antiguas – ELEA*, núm. 1, p. 1-271.
- TARRADELL, M. (1980). «Primeras culturas». A: TUÑÓN DE LARA, M. [dir.]. *Historia de España*. T. I. Barcelona: Labor.
- TRIAS, G. (1967-1969). *Cerámicas griegas de la Península Ibérica*. València: Publicaciones Arqueología Hispánica.
- UNTERMANN, J. (1986). «La gramática de los plomos ibéricos». *Veleia*, núm. 2-3, p. 35-56.
- (1990). *Monumenta Linguarum Hispaniarum III: Die iberischen Inschriften aus Spanien*. Wiesbaden: s. n.
- (1989). «Nova inscripció ibèrica sobre plom, procedent del país dels ilergetes». *Acta Numismàtica*, núm. 19, p. 39-44.
- (1993). «Intercanvi epistolar en un plom ibèric». *Acta Numismàtica*, núm. 21-23, p. 93-100.
- VELAZA, J. (1991). *Léxico de las inscripciones ibéricas: 1976-1989*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- (1996). *Epigrafía y lengua ibéricas*. Madrid: Arco.
- YEGUAS, J. (2008). «Sobre l'antic poblat del Mor». *URTX*, núm. 22, p. 9-23.